

“HUTARKA BIELARUSKA” Ф. ПЧЫЦКАГА:
ПРАБЛЕМЫ АТРЫБУЦЫІ І ТЭКСТАЛОГІІ

З сярэдзіны 1850-х гг. мы назіраем імклівае развіццё беларускамоўнае літаратуры. Папярэднія дзесяцігоддзі падрыхтавалі той неабходны грунт, на якім выраслі класічныя творы айчыннага пісьменства. Вядома, адраджэнню “новае, славянскага роду літаратуры” [5, с. 26] паспрыяла агульная грамадска-палітычная сітуацыя ў імперыі (маем на ўвазе перамены, якія адбыліся ў сувязі з прыходам да ўлады Аляксандра II), рост свядомасці люду (пакуль яшчэ люду, а не народу), які вуснамі адукаваных прадстаўнікоў (шляхціцаў-інтэлігентаў, што ўрэшце заўважылі гэты люд-народ) па-сапраўднаму заявіў пра сваё (ці, можа, лепш: яго – люду) існаванне.

Выявілася гэта ў пашырэнні не толькі беларускамоўных рукапісных тэкстаў (*Тарас на Парнасе, Гутарка Данілы са Сцяпанам, Вясна, голад, перапала...*, *Два д’яблы*, твораў А. Вярыгі-Дарэўскага, Г. Марцінкевіча, І. Мігановіча і інш.), але і першых беларускіх друкаваных выданняў (*Народ: powieść białoruska, z prawdziwego zdarzenia, w języku białoruskiego ludu napisana, Wieczernice i Obląkany* і інш. В. Дуніна-Марцінкевіча).

Беларускамоўная літаратура гэтага часу ў асноўным закранала сацыяльную праблематыку: дачыненні селяніна з панам: “Іх (літаратараў. – М. Х.) грамадскі ідэал – **патрыярхальныя адносіны** (вылучэнне А. Навіны [псеўданім А. Луцкевіча]. – М. Х.) між дваром і вёскай, апека двара над сялянамі. Дзеля гэтага яны вымагаюць ад кожнага пана, каб ён быў добры для сваіх падданных” [18, с. 10]. У сувязі з чуткамі пра рэформу гэтыя патрыярхальныя адносіны часам набывалі востры сацыяльны характар. Аднак ніколі ў беларускамоўных тэкстах не закраналася нацыянальная праблематыка; мы не ведаем твораў, у якіх аўтары спрабавалі б звярнуцца да селяніна з мэтай абуджэння ягонае нацыянальнае свядомасці, сцвярджэння ягонае нацыянальнае годнасці. Ці не таму, што люд знаходзіўся на той ступені “тутэйшасці”, якой яшчэ рана было трансфармавацца ў “ліцвінскасць” ці “беларускасць”? І гэта нягледзячы на тое, што існаваў у тыя 1850-я гг. у грамадстве г. зв. “адукаваны клас”, які складаўся не толькі з прадстаўнікоў шляхты, але і з сялянства. Аднак тут трэба браць пад увагу тое, што “адукаваны клас” ад самага пачатку панавання на беларускіх землях Расейскае імперыі дзяліўся паводле рэлігійнае прыкметы на “праваслаўных-рускіх” (доўгі час не расейцаў, а менавіта рускіх) і “католікаў-палякаў”. Зацятая барацьба ідэалогій гэтых двух групаў практычна не дала магчымасці нарадзіцца трэцяй, уласна беларускай. Калі ж улічыць, што ў межах ідэалогіі “католікаў-палякаў” выяўляліся і “правінцыйна-ліцвінскія” сепаратыстычныя тэндэнцыі, то сітуацыя з тагачаснай беларускасцю яшчэ больш ускладнялася.

На пачатку 1990-х гг. А. Каўка прапанаваў даволі перспектыўную (з нашага пункту гледжання) канцэпцыю падзелу беларускага нацыянальнага руху на два этапы: “Пачаткова-падсвядомага руху «ў сабе», здзейсненага пераважна ў рам-

ках польскага нацыянальна-вызваленчага працэсу (1794–1863), і руху «для сябе», усведамленнем уласна беларускіх нацыянальных інтарэсаў і канчатковай мэты – адраджэння беларускае дзяржаўнасці (1863–1918)” [14, с. 445].

Шмат якія сучасныя гісторыкі і гісторыкі літаратуры, пераносячы сённяшнія катэгорыі мыслення ў тагачасныя грамадскія рэаліі і ігнаруючы рэальны стан самасвядомасці ў грамадстве 1850-х гг., адназначна залічаюць усю шляхту і літаратараў, што паходзілі з яе, да польскае нацыі. Прычым не толькі “нацыі палітычнае” (што часткова адпавядала праўдзе), а нацыі ў разуменні дыскурсу ХХ стагоддзя.

Адукаваны клас, сам не маючы беларускай самасвядомасці, не мог яе пераказаць і сялянству. Зрэшты, шмат якім прадстаўнікам гэтага класу больш залежала на прышчапленні сялянству палітычнае свядомасці. Характэрным у гэтых адносінах з’яўляецца ліст патрыёта-рэвалюцыянера (падпісаны “Гот”) ад 29 кастрычніка 1861 г. з мястэчка Смаргонь Ашмянскага павета студэнту Маскоўскага ўніверсітэта Зянону (?) Сушчыцкаму¹: “Многие из господ, не ослепленных предрассудками, ясно видят, что между ними и мужиками у нас бездна, которую закрыть может одна резня. Несчастливая наша Литва с этим невежеством, с этим православием, с этой белорусской речью, со всем тем, что привело все наши сословия в фальшивое положение. В настоящую минуту мы в такой фазе, что какое ни берет огромное влияние пропаганда между чиновным людом, эгоизм между помещиками все тот же... и оттого ни сверху, от господ, нам нельзя ожидать поддержки, ни снизу, от народа, мы не знаем, как ее получить” [20, с. 281].

“Гот”, ацэньваючы палітычны стан у Літве і заклікаючы да адзінства з расейскімі рэвалюцыянерамі, не ведаў, як атрымаць падтрымку народа. Відаць, немалою перашкодаю з’яўлялася тут “православие” і “белорусская речь”, а таксама тое, што “царь что-то вроде божества в глазах у мужика – неисповедимый, правдивый и даже святой” [20, с. 280]. У асяроддзі моладзі дэмакратычнай і сацыялістычнай (чырвонай) арыентацыі месца на беларускі нацыянальны дыскурс не знаходзілася. А таму не зусім карэктнымі з’яўляюцца папрокі А. Навіны па адрасе “нашых прадвесьнікаў адраджэння з сярэдзіны ХІХ ст.”, якія, аказваецца, “грашылі часам” “нацыянальным шавінізмам” і “нацыянальнай нянавісцю” [17, с. 89].

Беларускі нацыянальны дыскурс не нарадзіўся ў мастацкіх тэкстах 1850-х гадоў. Не было яго² і ў агітацыйна-публіцыстычных тэкстах 1860–1863 гадоў. Замест беларускага, поруч з дэмакратычным і сацыяльным, з’явіўся “рэчыпаспалітаўскі”, ці проста “польскі”. У 1864 г., будучы ўжо “пад шубеніцай”, К. Каліноўскі назаве яго так: “polskoje dzieło”, дадаючы: “heto nasze dzieło, heto wolności dzieło” [1, s. 332].

Якая яшчэ нацыянальная ідэалогія, апрача “рэчыпаспалітаўскай/польскай”, магла пашырацца ў перадпаўстанцкія гады і ў часе Паўстання? Беларуская? Дык беларуская ідэя адно толькі-толькі пачынала выяўляць сябе як прывязанасць-прыхільнасць да свайго роднага кутка, Бацькаўшчыны, Літвы-Беларусі. Цягам першае паловы ХІХ ст. яна пакутліва нараджалася і не паспела заняць прыкметнага месца ў грамадска-палітычным жыцці краю. Толькі ў часе Паўстання

¹ Арыгінал ліста невядомы. У справе (ГАРФ, ф. 109, СА, оп. 2, д. 309) захоўваецца толькі выпіска з перлюстраванага ліста ў расейскім перакладзе. Зянон Сушчыцкі згадваецца ў даносах царскага агента Ю. Балашэвіча. [20, с. 281].

² Як выключэнне – *Маніфест аддзела кіраўніцтва правінцыямі Літвы да беларусаў*, у якім заклік, што “zo dnia objawienia hetoho Manichwestu usie rauny, usie syny odnoj Polsczy Ojczyzny naszej”, звернуты не проста да мужыкоў, а да беларусаў: “Braty Bialorusy, przyszła pora dobraja”. Можна, з гэтай прычыны А. Янулайціс называе яго *Aukso gromata Gudasy* (*Залатая грамата беларусам*). [6, s. 224–225; 10].

беларуская ідэя (хутчэй, “правінцыйная, ліцвінска-беларуская”) сталася асноваю дзейнасці К. Каліноўскага і асобных яго аднадумцаў. Дзеля паўнаўтварнага станаўлення і развіцця “правінцыйнай, ліцвінска-беларускай” ідэі не хапіла часу. Яна, непрызнаная і ў штыкі ўспрынятая Варшаваю, мусіла загінуць пад гарматамі шматтысячнага царскага войска, дубінамі нацкаванага расейскаю прапагандаю сялянства і на мураўёўскіх шыбеніцах.

У выніку мы не маем іншых беларускамоўных тэкстаў Паўстання, апрача тых, у якіх даводзілася, “*że tylko od Rzeczypospolitej polskiej dostanie [lud litewski] «ziemię i wolność»*” [11, s. 444]. “Прапольскасць” дадзеных тэкстаў тлумачыцца як салідарызацыя з Варшаваю дзеля агульнае перамогі і дзеля агульнае вольнасці; “прапольскасць” яшчэ і таму, што замяніць яе амаль невядомаю нікому “беларускасцю” не было аніякае магчымасці. К. Каліноўскі разумеў, што і ў недалёкай перспектыве зрабіць гэта не атрымаецца. Дык у сваім развітальным лісце гораха раіць: “*Dla toho Narodzie, jak tolko kali paczujesz, szto braty twaje s pad Warszawy biuć sa za praudu i swabodu, tahdy i ty nie astawajsa s zadu, no uchapiuszy za szto zmożesz, za kosu, sakieru, celoj hramadoj idzi wajawaci za swoje czelawieczoje i narodnoje prawo, za swaju ziemię radnuju. Bo ja tabie s pad szubienicy każu Narodzie, szto tahdy tolko zażywiesz szczęśliwo kali nad taboju Maskala uże nie budzie*” [9, k. 58–59].

Не разумелі (ці не хацелі разумець) “прапольскасць” беларускамоўных тэкстаў Паўстання амаль усе расейскія даследнікі, пераважная большасць беларускіх савецкіх навукоўцаў, а таксама сучасныя беларускія публіцысты прарасейскае скіраванасці. Для іх паэтычныя і праязічныя творы Паўстання – супярэчлівыя, тэндэнцыйныя і нават антыбеларускія. Яны не заўважалі і не заўважаюць, што нараджэнне беларускае нацыі ў значнай ступені абумоўлена Паўстаннем 1863 года. І гэтае нараджэнне мусіла прайсці этап, калі хоць і спявалі ды чыталі пра Польшчу, але спявалі і чыталі па-беларуску. Не трансфармаваўшы “гутэйшасць” у “беларускасць”, Паўстанне 1863 г. кананізавала друкаванае беларускае слова, беларускую мову.

Адным з такіх твораў Паўстання была гутарка *Kryŭda i praŭda*, адбітая літаграфічным спосабам, думаецца, у Пецярбурзе. Яна, пэўна, пашыралася сярод беларускага насельніцтва, але ў адрозненне ад іншых агітацыйных тэкстаў Паўстання не трапіла ў рукі жандараў. З гэтай прычыны яе няма ні ў судоваследчых справах, ні ў справах III аддзялення ці канцылярыі міністра П. Валуева. Аднак здарыўся цуд: ажно два асобнікі выдання захаваліся і дайшлі да нашага часу. Навукоўцы ведалі пра іх існаванне. Першы, здаецца, Я. Карскі выкарыстаў асобнік са славянскага аддзела Расейскае акадэміі навук, дакладна занатаваўшы тытул і апісаўшы выданне: *Kryŭda i Praŭda. Hutarka Bilaruskaja (sic!)*. F. Pczyski. 1863 г. Гектографіраванная брошюра (8°мал., 11 стр.). (Бібліотека Росс. Акад. Н. Слав. Отд. XXV*, 356 29)” [13, с. 89].

Ужо на пачатку XX ст. мелася магчымасць усебакова прааналізаваць тэкст, высветліць асобу аўтара, прозвішча якога было пазначанае на вокладцы. Аднак не толькі Я. Карскі, але і пазнейшыя даследнікі не маглі даць веры, што аўтар адважыўся паставіць сваё імя на кніжцы антыцарскага зместу, дык лічылі, што Ф. Пчыцкі – гэта ягоны псеўданім [15, с. 303].

Ф. Пчыцкі ўсё ж існаваў. Сведчаннем мог быць расейскамоўны верш *Францу Пчыцкому*, напісаны Я. фон Краўзэ [22, с. 157–160]. Апрача таго, у трэцім томе *Bibliografii polskiej XIX stolecia* К. Эстрайхера ў слоўнікавым артыкуле “P....ki F(ranciszek)” маецца наступны запіс: *Ojczyzna, czyli ziemia, niebo i piekło. Przez*

F. P.¹ Paryż, druk L. Martineta, 1861, w 8^{ce}, str. 32” [2, s. 337]. Видавочна, складальнік бібліяграфіі ведаў, хто хаваўся пад крыптанімам, але чамусьці не расшыфраваў яго цалкам. Праўда, на старонцы 366 гэтага ж тома з’яўляецца запіс, у якім называецца прозвішча аўтара не толькі кіеўскага, але і парыжскага выданняў: “Pczycki Franciszek, *W dzień imienin Ludw. Korzeniowskiego*, (wiersz, po polsk. i po rossyj.) Kiew 1870, w 8ce, str. 15. – *Ob. P. Fr.*” [2, s. 366].

Парыжскае выданне кніжкі Ф. Пчыцкага чамусьці трапіла і ў дадатковыя тамы *Bibliografii polskiej (Lata 1881–1900)*, якую Эстрайхеры (спачатку Караль, а пасля ягоны сын Станіслаў) выдавалі з 1906 г. Цяпер яно занатаванае ў слоўніковым артыкуле “Pczycki F.”: “*Ojczyzna czyli ziemia, niebo i piekło*. Paryż, 1861, 8, str. 30” [3, s. 356].

Нам удалося выявіць толькі парыжскае 1861 г. выданне Ф. Пчыцкага, што захоўваецца ў Нацыянальнай бібліятэцы ў Варшаве [4, s. 3–4]. Яно, дарэчы, можа пацвердзіць нашу расшыфроўку вобраза тае музы Ф. Пчыцкага, якая, як даводзіць Я. Краўзэ, з’яўляецца царыцаю “роскошных дум” “певца Сарматов”.

Факт, што паэма *Ojczyzna...* выйшла ў Парыжы ў выдавецтве L. Martinet, у якім друкаваліся кнігі эмігрантаў-літаратараў (напрыклад, у 1860–1861 гг. тут выйшлі ў свет *Pisma* А. Міцкевіча ў адзінаццаці тамах), можа быць сведчаннем, што Ф. Пчыцкі калі не жыў у той час у Францыі, дык меў добрыя дачыненні з польскім патрыятычным асяродкам за мяжою.

Зрэшты, цяпер дакладна вядома, што на пачатку 1860-х гг. паэт жыў у Пецярбурзе і яго з мая 1863 г. па май 1864 г. шукала паліцыя з тае прычыны, што ён “навлекае на сябе падозрэнне ў політычэскомь отношении”. Уладам было вядома, “что Пчицкий³ ъздилъ въ Гродненскую губернію и назвавъ себя Янки, говорилъ крестьянамъ возмутительныя рѣчи, въ слѣдствіе сего, его тамъ разыскивали, но онъ успѣлъ скрытись”. Гродзенская губернская адміністрацыя, аднак, не здолела пацвердзіць звесткі пецярбургскага паліцмайстара [23, с. 351–354]. Магчыма, усё ж, крыху пазней Ф. Пчыцкага ўлады знайшлі (матэрыялы могуць захоўвацца ў архіве пецярбургскай паліцыі), але – дапускаем – паліцыі не ўдалося давесці нядобранадзейнасць паэта. Бо, як сведчыць адрасная кніга Пецярбурга, у 1867 г. ён, “Пчицкий Франц Антоновъ”, жыў у паўночнай сталіцы імперыі па адрасе “Канонерская ул. д. 10, кв. 19” [12, с. 394.], г. зн., не быў высланы.

Цікава адзначыць і тое, што ў гэтай самай адраснай кнізе зафіксаваны і “Корженевскій Людвигъ Осиповъ. Рожд. ул. д. 25, кв. 8. Лекаръ ортопедич.” [12, с. 244]. Магчыма, той самы, каго з імянінамі ў 1870 г. віншаваў вершам Ф. Пчыцкі. Звяртаем таксама ўвагу і на тое, што прыяцелі паэта (Я. Краўзэ і Л. Кажанёўскі) былі лекарамі, а г. зн., што і ён мог таксама мець медыцынскую адукацыю.

Беларускія літаратуразнаўцы і кнігазнаўцы ХХ ст., здаецца, не мелі магчымасці пазнаёміцца з “пецярбургскім” асобнікам кніжачкі *Kryūda i praūda*, бо ў савецкі час Славянскі аддзел Расейскае акадэміі навук быў зачынены, а інфармацыя пра зборы Славянскага аддзела ў агульны каталог бібліятэкі не трапіла. І толькі ў 2002 г. А. Камісарава дэталева апісала беларускія выданні ХІХ ст. (у тым ліку і літаграфію Ф. Пчыцкага), якія знаходзіліся колісь у славянскім адзеле: “Пчыцкі Ф. *Kryūda i Praūda: Hutarka bielaruskaja* (sic!) / F. Pczycki, – Б. м., 1863, – [1], 11 с. Тит. л. и текст написаны от руки и литографированы.

¹ Насамрэч – F... P...

² Усё ж не P. Fr., а P...ki F(ranciszek).

³ У дакуменце пазначана, што ён жыў у Пецярбурзе, што ён “Виленскій дворянинъ” і што ён “Францъ Антоновъ”.

XXV*/б 53. Штaмп и экслибрис библіoтeкe И. А. Бoдyэнa дэ Куртэнэ. На тит. л. запись: «(Od Witolda Jodki Narkiewiczza.) Głupstwo kapitalne!»¹. В конце текста запись: «Ерунда, белиберда, сапоги всмятку» [16, с. 227].

Відавочна, І. Бадуэн дэ Куртэнэ (1845–1929), які актыўна вывучаў славянскія мовы і дыялекты, атрымаў “*Hutarku bilaruskuju*” ад аднаго Ёдкаў-Наркевічаў: ці то бацькі, ці то сына (абодвух звалі Вітольд). Хутчэй, ад бацькі. В. Ёдка-Наркевіч (1834–1898), які паходзіў са Случыны (маёнтак Бабоўня), быў вядомым лекарам-акулістам, дацэнтам Варшаўскае галоўнае школы (1862–1869)². З малодшым В. Ёдка-Наркевічам [1864–1924] расейскі навуковец-славіст мог пазнаёміцца ў Дэрпцкім універсітэце ў 1885 г. Першы вывучаў тут медыцыну, а другі працаваў у якасці прафесара.

Якім чынам беларускамоўная кніжка трапіла да В. Ёдка-Наркевіча мы можам толькі здагадацца. Але не прымаем версію, што здарылася гэта выпадкова пад час распаўсюджвання гутаркі ў 1863 г., скажам, на Случчыне. З тае прычыны, што на вокладцы выдання маецца прозвішча аўтара. Бо лічым: адмысловую вокладку Ф. Пчыцкі зрабіў толькі для асобнікаў, якія не прызначаліся для чужых людзей. Такім чынам, у Славянскім фондзе БАН захоўваецца ці то ўласны асобнік Ф. Пчыцкага, ці то адзін з адбітых для сяброў. Зважаючы на тое, што В. Ёдка-Наркевіч ужо трэці медык у коле прыяцеляў Ф. Пчыцкага, можна меркаваць, што ўсе яны вучыліся ў Імператарскай медыка-хірургічнай акадэміі ў Пецярбурзе ў 1850-я гг. ці нават на пачатку 1860-х³.

У адрозненне ад іншых беларускамоўных тэкстаў Паўстання, “*Hutarka bilaruskaja*” *Kryída i praída* мае аўтара. Мала таго, што Ф. Пчыцкі свае агітацыйныя творы пазначаў крыптанімам F. P., дык на пэўнай, невядомай сёння колькасці асобнікаў падаў прозвішча поўнаасцю. Цяжка сказаць: была гэта проста маладая смеласць і прага славы ці нешта яшчэ іншае.

У 2013 г. *Kryïdu i Praïdu* паводле асобніка БАН апублікаваў Ю. Лабынцаў [19, с. 205–213]. Параўноваючы апублікаваны ім тэкст з тэкстам літаграфіі, якая захоўваецца ў бібліятэцы Ягелонскага ўніверсітэта, мы звярнулі ўвагу на вялікую (блізу 100) колькасць адрозненняў. Праўда, яны пераважна неістотныя: знакі прыпынку, ужыванне літары *z* і *ž*, *u* і *ÿ*, *o* і *a* і інш. Атрымаць копію асобніка нам не ўдалося: служба ЭДД БАН адмовіла, бо “брошюра опублікована в материале Лабынцева Ю.”, а вядомы гісторык культуры страціў свае матэрыялы “в момент внутриинститутского переезда”. Улічваючы тое, што публікацыі Ю. Лабынцава заўсёды вызначаліся дакладнасцю, мы мяркуюем, што “*Hutarka Bilaruskaja*” расчытая ім правільна. Дык маем падставы дапусціць: Ф. Пчыцкі двойчы літаграфіаваў свой тэкст. Тым больш, што на тытульным аркушы выдання, якое захоўваецца ў Пецярбурзе, ёсць імя і прозвішча аўтара, а вось на кракаўскім – толькі ініцыялы. Цікава яшчэ і тое, што яшчэ Л. Бэндэ пазначыў у сваёй копіі (захоўваецца ў БДАЛіМ, 66-1-619, а. 13): тэкст пецярбурскае “гутаркі” займае 11 старонак. А мы ведаем, што тэкст “кракаўскае” – 12.

Другі асобнік кніжачкі Ф. Пчыцкага *Kryída i praída* захаваўся ў Адзеле адмысловых збораў Навуковай бібліятэкі Польскае акадэміі навук у Кракаве.

¹ Польскамоўны запіс, відавочна, належыць І. Бадуэн дэ Куртэнэ. Расейскамоўны мог з’явіцца пазней, калі “*Hutarka bilaruskaja*” знаходзілася ў Славянскім адзеле РАН.

² Якраз у гэты час І. Бадуэн дэ Куртэнэ навучаўся ў Варшаўскай галоўнай школе на філалагічна-гістарычным факультэце.

³ Відавочна, да мая 1863 г. Ф. Пчыцкі ўжо не лічыўся студэнтам. Інакш у паліцэйскім паведамленні гэта было б адзначана. Зрэшты, паліцыя магла і не мець інфармацыі пра род заняткаў падазранага.

Як паведамляецца ў *Каталогу рукапісаў бібліятэкі*, у 1956 г. “wiersze treści politycznej podpisane kryptonimem F. P.” былі “wydzielone z zasobu druków” [7, s. 83], перанесены ў адзел рукапісаў, дзе закаталагізаваныя пад нумарам (sygnatura) 3847¹. Выдавочна, першапачаткова кніжачка Ф. Пчыцкага захоўвалася ў кнігазборы Кракаўскага таварыства ведаў (да 1872 г.)² і Акадэміі ведаў (з 1919 г. – Польскай акадэміі ведаў). А вось супрацоўнікі бібліятэкі навастро-ранага аддзела ПАН у Кракаве палічылі выданне “*Hutarki białoruskaje*” рукапісам, апісалі яго ў адпаведнасці з тагачаснымі патрабаваннямі: а менавіта, падалі мову (białoruski), дату ўзнікнення рукапісу (1863), фармат (17,5x11,5), колькасць аркушаў (s. 12) і “szczegóły dotyczące oprawy” (p[ó]lp[ó]t[no])³, але чамусьці не пазначылі, што гэта літаграфія.

Упершыню ў навуковы ўжытак кракаўскі асобнік увёў Я. Янушкевіч⁴: “На вокладцы <...> ацалела адно слова *Kryúda*, выразна напісанае залатымі літарамі на чорнай скуры «корешка». Ці то гэта назва першапачатковая, ці то слова «праўда» зацёрлася – не ведаю. Кніжачку цяжка назваць кнігай, а тым больш зборнікам, хоць на тытульным лісце, як і належыць, красуецца Пецярбург, 1863. Выданне танюткае – адна вокладка” [26, с. 87].

Фрагменты “*Hutarki białoruskaj*” друкаваліся ў трэцяй частцы трэцяга тома *Българусовъ Я. Карскага* (23 радкі) і ў названай вышэй кніжцы Я. Янушкевіча (72 радкі). У нашых публікацыях твор падаваўся цалкам (220 радкоў) [21, с. 40–43; 24, с. 86–105; 25, с. 614–618]. Аднак з-за частковай адаптацыі, а таксама шэрагу недакладнасцяў аніводную ранейшую публікацыю не выпадае назваць навуковаю.

ЛІТАРАТУРА

1. Do ludu białoruskiego: Pismo z pod szubienicy Konstantego Kalinowskiego // Giller A., Historia powstania narodu polskiego w 1863–1864 r. – t. I. – Paryż, 1867. – s. 332.
2. *Estreicher, K.* Bibliografia polska XIX stulecia, t. III (Ł–Q) / K. Estreicher. – Kraków, 1876. – s. 337.
3. *Estreicher, K.* Bibliografia polska XIX stulecia: Lata 1881–1900: t. III (L–Q) / K. Estreicher. // – Kraków, 1911. – s. 356.
4. *F... P...*, Ojczyzna czyli ziemia, niebo i piekło / F... P... – Paryż, 1861. – s. 3–4.
5. *Groza, A.* List do M. Grabowskiego / A. Groza. // Gr...ski M., Korrespondencja literacka. – Wilno, 1842. – t. I – s. 26.
6. *Janulaitis, A.* Spausdintieji ir nespausdintieji 1863–64 m. sukilimo raštai / A. Janulaitis // „Karo Archyvas”. – t. 1. – Kaunas, 192. – s. 224–225.
7. Katalog rękopisów Biblioteki PAN w Krakowie: Sygnatury 3607–4003. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1976. – s. 83.
8. *Kryúda i Praúda: Hutarka białoruskaja, F. P., Petersburg 1863* // Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie: Dział Zbiorów Specjalnych, sygn. 3847, 11 s.
9. Materiały do dziejów powstania styczniowego na Litwie // Biblioteka Narodowa, sygn. 7827 II, k. 58–59.
10. *Prykaz ad Rádu Polskaho nad celym Krajem Litouskim i Bieloruskim da Narodu ziemli Litouskoj i Bieloruskoj [y:] 1863 г. Чэрвеня 11: Прыказ ад ронду польскага да народу зямлі літоўскай і бела-рускай Рэжым доступу : <http://kalinowski.arkushy.by/archives/prykaz.htm>. – Дата доступу : 10.02.2020.*
11. *Szwarcze, B.I.* Założenie Komitetu Centralnego w r. 1862 / B. I. Szwarcze. // W czterdziestą rocznicę Powstania Styczniowego. 1863–1903. – Lwów, 1903. – s. 444.
12. Всеобщая адресная книга С.-Петербурга, съ Васильевскимъ островомъ, Петербургскою и Выборгскою сторонами и Охотою, С.-Петербургъ 1867–68, с. 394.
13. *Карскій, Е.* Българусы, т. III: / Е. Карскій // Очерки словесности българускаго племени, ч. 3: Художественная литература на народномъ языкѣ. – Петроградъ 1922, с. 89.

¹ Відаць, гэты нумар быў нададзены кніжцы Ф. Пчыцкага раней. Цікава, што пад нумарам 3846 занатаванае наступнае друкаванае, але з рукапіснымі нататкамі ўкраінскае выданне: “Lwowjanyn. Prygusznuj i gospodaraskuj mesjasolow na rok zwyczajnyj 1863”. Яно таксама было перанесенае “z zasobu druków”.

² Вядома, калі яна трапіла ў Кракаў да 1872 г.

³ Паўпалатном называлі такую аправу (пераплёт), у якой карэньчык пакрываўся палатном, а вокладкі рабіліся з таннейшага матэрыялу, напрыклад, з паперы.

⁴ Як сведчыць г. зв. *metryczka*, з кніжачкаю Ф. Пчыцкага яшчэ ў 1970-я гг. знаёміліся Л. Малаш і У. Казбрук.

14. *Каўка, А.* Беларускі нацыянальна-вызваленчы рух / А. Каўка // *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі ў 6 т. – т. 1.* – Мінск, 1993. – с. 445.
15. *Кісялёў, Г.* Агітацыйная публіцыстыка 1860-х гадоў / Г. Кісялёў // *Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў у двух тамах. – т. 2: Новая літаратура: другая палова XVIII–XIX стагоддзе.* – Мінск, 2007. – с. 303.
16. *Комисаров, Е. В.* Редкие белорусские издания XIX в. в Славянском фонде / Е. В. Комисаров БАН // *Белорусский сборник: Статьи и материалы по истории и культуре Белоруссии. – вып. 2.* – С.-П., 2002. – с. 227.
17. *Луцкевіч, А.* Выбраныя творы: Праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / А. Луцкевіч. – Мінск, 2006. – с. 89.
18. *Навіна, А.* Пуцяводныя ідэі беларускае літаратуры / А. Навіна. – Вільня, – 1921. – с. 10.
19. Польская агітацыйная «hutarka» 1863 г. и ее оценка Я.И.Н. Бодуэном де Куртене // *Amicus Poloniae: Памяти Виктора Хорева, М.* : Индрик, 2013. – с. 205–213.
20. Революционный подъем в Литве и Белоруссии в 1861–1862 гг.: *Материалы и документы, М., 1964.* – с. 281.
21. *Хаўстовіч, М.* XIX стагоддзе / М. Хаўстовіч. – *Навукова-літаратурны альманах. – кн. 1.* – Мінск, 1999. – с. 40–43.
22. *Хаўстовіч, М.* Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XVIII–XIX стагоддзяў / М. Хаўстовіч. – *Творы невядомых аўтараў. Том 2.* – Варшава, 2016. – с. 157–160.
23. *Хаўстовіч, М.* Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XIX стагоддзя / М. Хаўстовіч. – *Том 6 : Беларускія тэксты Паўстання 1863 года.* – Варшава, 2020. – с. 351–354.
24. *Хаўстовіч, М.* «Цяпер маскаль пые мудрагелікі свае» / М. Хаўстовіч // *Спадчына – 1999.* – № 5–6. – с. 86–105.
25. *Хаўстовіч, М.* Шляхамі да беларускасці / М. Хаўстовіч // *Нарысы, артыкулы, эсэ = Szlakami ku białoruskości: Szkice, artykuły, eseje.* – Варшава, 2010. – с. 614–618.
26. *Янушкевіч, Я.* У прадчуванні знаходак: З адной вандроўкі ў архівы Варшавы, Вроцлава, Кракава / Я. Янушкевіч. – Мінск, 1994. – с. 87.